

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І. (Суми, Україна), д-р іст. наук;
Камберова Р. (Софія, Болгарія), канд. філол. наук;
Король С. М. (Суми, Україна), канд. політ. наук;
Куліш А. М. (Суми, Україна), д-р юрид. наук;
Лобко Н. В. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Нестеренко В. А. (Суми, Україна), канд. іст. наук;
Піскун В. М. (Київ, Україна), д-р іст. наук;
Рамач Я. (Нові Сад, Сербія), д-р іст. наук;
Семенов В. М. (Суми, Україна), канд. наук із держ. упр.;
Теліженко Л. В. (Суми, Україна), д-р філос. наук.

Рекомендовано до видання вченою радою юридичного факультету
Сумського державного університету
(протокол № 10 від 07.04.2016 року)

Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 част. (Суми, 18 квітня 2016 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, Р. Камберова та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2016. – Ч. 1. – 168 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках II Міжнародної науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 699 від 22 грудня 2015 р.), присвячені актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

На обкладинці використано мапу «Русь, Московія і Тартарія» фламандського картографа XVI ст. Абрахама Ортелія.

**ПРОБЛЕМА ДОГЛЯДУ ЗА СИРОТАМИ ТА БЕЗПРИТУЛЬНИМИ
ДІТЬМИ В РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ
(на прикладі міста Чернігова)**

Проблематика Другої світової війни належить до ключових тем досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних істориків. Проте й сьогодні чимало її аспектів залишаються невисвітленими. Адже в радянський період значна частина архівних документів була недосяжною для вивчення. Нині ж, зважаючи на доступність матеріалів і можливість об'єктивно оцінювати тогочасні події, все більшу увагу привертають раніше не розкриті питання, пов'язані з виживанням місцевого населення на окупованих нацистами територіях. Зокрема, у цій публікації ми стисло зупинимося на проблемі організації догляду за сиротами та безпритульними дітьми в місті Чернігові впродовж 1941-1943 рр.

Жахлива війна призвела до того, що багато дітей стали сиротами, втратили свої домівки й опинилися на вулиці без будь-якого догляду та засобів для існування. Вони мали сподіватися лише на себе й намагалися вижити в нелюдських умовах масових руйнувань, насилля, страшної скрути та голоду. Зрештою, окупаційна влада не могла проігнорувати цю нагальну проблему, але першими звернули увагу на неї небайдужі місцеві жителі.

Зазначене питання неодноразово піднімалося на сторінках періодичного видання *«Українське Полісся»*, яке виходило в Чернігові. Так, 12 листопада 1941 р. у цій газеті була опублікована стаття О. Нигівського *«На Руїні зацвісти мусть життя!»*. Автор публікації констатував розгубленість людей через війну й масові руйнування, а також указував на наявність величезної кількості знедолених: *«На сьогоднішню пору, коли стільки сиріт тиняється без всякої опіки, коли стільки вдів з дрібними дітьми залишилися без шматка хліба, засуджені на голодну смерть, обов'язком всіх тих, що можуть для них зорганізувати поміч, є як скоріше взятись до праці над тим ділом»* [3, арк. 32]. Охарактеризувавши наявну проблему, автор виступив із таким проханням:

«Перестаньмо дбати лише про себе, дбаймо теж за наших ближніх» [3, арк. 32]. До цієї праці стимулювалися насамперед педагоги та представниці інтелігенції. Подібний заклик містився й у статті П. Івченка *«Дбаймо про своїх дітей»*, опублікованій 7 грудня у цьому ж періодичному виданні [2, арк. 23].

Місцеві окупаційні органи влади, сформовані в 1941 р., поволі почали вживати певних заходів з організації догляду за дітьми, які залишилися без батьків. Так, 9 травня 1942 р. відділ освіти й культури Чернігова повідомив завідувачам початкових шкіл, що районна та міська управи планують відкрити в місті притулок для дітей (а разом і садочок). На вчителів покладался обов'язок спонукати учнів і батьків зібрати для цих установ найнеобхідніші столові речі: тарілки, ложки, виделки й ножі, чашки, склянки, чайники тощо [4, арк. 34].

28 травня відділ освіти Чернігівської районної управи надіслав розпорядження стосовно притулку головам Олишівської, Любецької та Михайло-Коцюбинської районних і Чернігівської міської управ. Копія цього документа адресувалась і бургомістрам Чернігівського району. У ньому зазначалося, що 1 червня за дозволом і вказівкою Ортскомендатури в Чернігові відкривається притулок для дітей віком від 3 до 10 років. Опіка над новоутвореним закладом покладалася на районну управу. Передбачалося, що сироти та безпритульні діти не лише безкоштовно утримуватимуться в притулку, але й зможуть навчатися грамоті. У свою чергу, посадовці з перерахованих населених пунктів мали здійснити облік дітлахів, які підпадали під ці категорії, і всю зібрану інформацію передати районній управі (у відділ соціальної опіки) [5, арк. 2].

Згодом, а саме 4 вересня, указаний відділ надіслав бургомістрам ще одну вказівку, в якій наказував при передачі до притулку дітей надати таку інформацію про них: прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, останню адресу проживання та відомості про батьків. Привертає увагу той факт, що стосовно батьків передусім вимагалось зазначити, чи не були вони більшовицькими активістами або

комуністами. Крім того, відділ соціальної опіки прохав за можливості забезпечувати малюків одягом, взуттям, ковдрами або ряднами, тому що цих речей дуже бракувало [5, арк. 8].

Обов'язки завідувачки дитячим будинком виконувала Н. Дмитрієва. 15 липня 1943 р., після понад року складної роботи, відповідно до розпорядження міського голови, притулок перейшов під управління міського відділу соціальної опіки. На день передачі його приміщення було майже повністю відремонтовано: з усіх семи кімнат залишилося привести до ладу лише одну. У цьому закладі перебувало 24 дитини, проте дві з них знаходилися у притулку лише вдень, коли їхні родичі були на роботі [1, арк. 93-93 зв.].

Відмітимо, що дитячий притулок був розрахований на малюків до 10 років, а отже, проблема догляду за дітьми старшого віку залишалася нерозв'язаною. Тому за дозволом Чернігівської ортскомендатури для дітей віком від 10 до 15 років 15 червня 1942 р. відкрилася дитяча колонія в с. Подусівка (нині – мікрорайон Чернігова). Ще 4 червня районна управа повідомила про це голів Любецької, Олишівської, Михайло-Коцюбинської районних і Чернігівської міської управ, а також бургомістрів Чернігівського району. У колонії діти мали забезпечуватися харчуванням, одягом та взуттям. Крім того, вони повинні були отримувати освіту на рівні початкової школи, а також працювати в полі й майстернях. У колонію приймали переважно сиріт і безпритульних дітей. На районні управи та бургомістрів покладался обов'язок негайно провести облік відповідних осіб і передати інформацію до Чернігівської районної управи, зазначивши повні метричні дані, майновий стан, освіту, коротку характеристику дітей та адресу опікунів [5, арк. 3].

На 13 липня 1942 р. колонія вже працювала й володіла певним мінімумом необхідних для утримання підлітків речей і продуктів. Однак, як указувалося у зверненні відділу освіти Чернігівської районної управи до бургомістрів району, нововідкритий заклад відчував гостру

нестачу постільної білизни – ковдр, ряден, простирадл, а також і верхнього одягу. Оскільки керівництво колонії не мало змоги самостійно дістати перераховані речі, управа звернулася до населення з проханням долучитися до збору всього необхідного. Найбільші сподівання вона поклала на сільську інтелігенцію: лікарів, учителів і агрономів [5, арк. 4].

До 5 серпня на цей заклик відгукнувся лише Ключківський бургомістр. Усі інші не лише не надали жодної допомоги, але й навіть не відповіли на звернення. Виконуючий обов'язки голови районної управи І. Гуцев зазначав, що чимало осіб усно обіцяли допомогти, а на практиці проявили повну байдужість. Не втрачаючи надію, він повторно нагадував про невирішену проблему [5, арк. 5].

Зрештою, в умовах окупації заклад проіснував недовго, уже 21 вересня Чернігів був штурмом взятий радянськими військами.

Таким чином, у Чернігові було відкрито два заклади з догляду за дітьми-сиротами та безхатченками: притулок і колонію. До них направлялися дітлахи з кількох районів Чернігівщини. У цих установах вихованці мали не лише знаходитися під доглядом, але й отримувати елементарну освіту. Водночас передбачалося використання дитячої праці в майстернях та при обробці полів. У діяльності притулку й колонії було чимало труднощів (проблеми з приміщеннями, нестача елементарних речей), однак здійснювалися й певні кроки в напрямку покращення умов утримання дітей. При цьому великі сподівання поклалися на участь місцевого населення, від якого очікували посильної матеріальної допомоги знедоленим.

1. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. Р.-3004, оп. 1, спр. 134, 105 арк.

2. Держархів Чернігівської обл., ф. Р.-3009, оп. 1, спр. 12, 31 арк.

3. Держархів Чернігівської обл., ф. Р.-3009, оп. 1, спр. 4, 34 арк.

4. Держархів Чернігівської обл., ф. Р.-3039, оп. 1, спр. 1, 128 арк.

5. Держархів Чернігівської обл., ф. Р.-3164, оп. 1, спр. 13, 9 арк.